

تحصیلات تکمیلی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی الهیات فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

فلسفه‌ی دین در تفسیر المیزان

استاد راهنما:

دکتر محبعلی آبسالان

استاد مشاور:

دکتر مهدی بیات مختاری

تحقیق و نگارش:

اسماء صدرنیا

(این پایان‌نامه از حمایت مالی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره‌مند شده است.)

بهمن ۱۳۸۹

به نام خدا

این پایان‌نامه با عنوان «فلسفه‌ی دین در تفسیر المیزان» بخشی از برنامه‌ی آموزشی دوره‌ی کارشناسی ارشد الهیات، فلسفه و کلام اسلامی توسط دانشجو «اسماء صدرنیا» به راهنمایی استاد پایان‌نامه دکتر «محبعلی آبسالان» تهیه شده است. استفاده از نوشته‌های آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع رسانی کتبی به حوزه‌ی تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می‌باشد.

اسماء صدرنیا

این پایان‌نامه ۴ واحد درسی شناخته می‌شود و در تاریخ ۱۳۸۹ توسط هیات داوران بررسی و درجه‌ی به آن تعلق گرفته است.

سمت	نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
-----	--------------------	-------	-------

استاد راهنما: دکتر محبعلی آبسالان

استاد مشاور: دکتر مهدی بیات مختاری

داور ۱: دکتر مرتضی عرفانی دستمالچی کاشانی

داور ۲: دکتر علیرضا حیدری نسب

نماینده‌ی تحصیلات تکمیلی: دکتر دادخدا خدایار

تعهدنامه‌ی اصالت اثر

اینجانب «اسماء صدرنیا» تأیید می‌کنم که مطالب مندرج در این پایان‌نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب می‌باشد و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشتار از آن استفاده شده است، مطابق مقررات ارجاع داده شده است. این پایان‌نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم‌سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه‌ی حقوق مادی و معنوی این اثر به دانشگاه سیستان و بلوچستان تعلق دارد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: اسماء صدرنیا

امضاء

تقدیم به:

ساحت دلربای سپیده ولایت، آل الله، واسط غیب و شهود، مهدی موعود (عج)؛ آن که با قیام قیامت، آسایش ستاره‌های سعادت و گهرهای عدالت را به دامن دل‌خستگان و ایمانیان می‌افشاند.

به روح پدرم که عمر خویش را در باغبانی نهال‌های بوستان امیدش گذراند؛ او که همواره خوبی‌هایش یادآور زیباترین لحظه‌های عشق و دوست داشتن است.

به مادر عزیزم، همو که تمام شقایق‌ها، یاس‌ها و نسترن‌ها در اشک‌هایش شکوفا می‌شوند و در سایه‌ی لطف اوست که به ضیافت عزت رسیده‌ام.

و به همسر مهربان و فداکارم که در طول تحصیل و نگارش این رساله صبورانه حامی و مشوقم بوده است.

سپاسگزاری

سپاس بیکران پروردگار بی‌همتا را که هستی‌ام بخشید و مرا به طریق علم و دانش مفتخر نمود و خوشه‌چینی از دانش را روزیم ساخت. وظیفه خود می‌دانم مراتب قدردانی و سپاس خویش را نسبت به عزیزانی که در نگارش این رساله، حقیر را مورد عنایت قرار داده‌اند، ابراز نمایم.

از استاد گرامی جناب آقای دکتر «محبعلی آبسالان» که به عنوان استاد راهنما هدایتگر این رساله بوده و با راهنمایی‌های حکیمانه‌ی خویش راه‌گشای من در انجام موفق این تحقیق بوده‌اند، سپاسگذاری می‌نمایم. همچنین از آقای دکتر «مهدی بیات مختاری» که به عنوان استاد مشاور، با ارائه رهنمودهای خویش باعث تشویق این‌جانب گردیده‌اند، تشکر می‌نمایم. و از دیگر کسانی که مرا در تنظیم این رساله یاری نموده‌اند، قدردانی می‌کنم.

چکیده

فلسفه‌ی دین، از جمله علمی است که در چند دهه‌ی اخیر، ذهن بسیاری از پژوهشگران را به خود مشغول نموده است، کسانی که در پی بررسی و تحلیل عقلانی آموزه‌های دینی هستند، در شمار فیلسوفان دین قرار می‌گیرند. در این رساله به دیدگاه مفسر بزرگ قرآن کریم، علامه طباطبایی در حوزه‌ی مسائل فلسفه‌ی دین می‌پردازیم از جمله: تعریف، منشأ و اهداف دین، براهین اثبات حق تعالی، عقل و دین، چالش‌های بین عقل و دین، جاودانگی روح و زندگی پس از مرگ، پلورالیسم، علم و دین، جامعه و دین. که با بررسی «تفسیر المیزان» موارد فوق، مورد تحلیل قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: فلسفه‌ی دین، تفسیر المیزان، انبیاء، خدا.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	بخش اول: کلیات.....
۲.....	فصل اول: مقدمه.....
۳.....	۲ فصل دوم: طرح تحقیق.....
۳.....	گفتار اول: تعریف مسأله.....
۴.....	گفتار دوم: پیشینه موضوع.....
۵.....	گفتار سوم: حدود پرسش.....
۵.....	گفتار چهارم: سؤالات پژوهش.....
۶.....	گفتار پنجم: اهداف پژوهش.....
۶.....	گفتار ششم: خلاصه مراحل پژوهش.....
۸.....	بخش دوم: تحلیل واژه‌ها.....
۹.....	فصل اول: شخصیت علامه.....
۹.....	گفتار اول: زندگی نامه و آثار علامه(ره).....
۱۰.....	گفتار دوم: تفسیر المیزان.....
۱۲.....	فصل دوم: تعاریف دین.....
۱۲.....	گفتار اول: معانی لغوی و اصطلاحی دین.....
۱۳.....	گفتار دوم: تعاریف دین در قرآن.....
۱۳.....	گفتار سوم: ابعاد گوناگون تعریف دین.....
۱۵.....	فصل سوم: منشأ و علت پیدایش دین.....
۱۵.....	گفتار اول: منشأ دین.....
۱۷.....	گفتار دوم: انگیزه و ضرورت دینداری.....
۱۹.....	گفتار سوم: کارکرد دین و نقش نبی در ابلاغ دین.....

فصل چهارم: مباحث فلسفه‌ی دین..... ۲۴

گفتار اول: تاریخچه‌ی فلسفه‌ی دین..... ۲۴

گفتار دوم: فلسفه چیست؟..... ۲۴

گفتار سوم: تعریف فلسفه‌ی دین..... ۲۶

گفتار چهارم: فلسفه و دین..... ۲۷

گفتار پنجم: فلسفه‌ی دین و علم کلام..... ۲۹

گفتار ششم: فلسفه‌ی دین و سایر علوم دین‌شناسی..... ۳۰

بخش سوّم: توحید..... ۳۲

فصل اوّل: مسأله‌ی فطرت..... ۳۳

فصل دوّم: مباحث توحید..... ۳۵

گفتار اوّل: گفتاری در باب توحید..... ۳۵

گفتار دوّم: اقامه‌ی سه دلیل در باب توحید..... ۳۸

گفتار سوّم: سه برهان اثبات صانع..... ۳۹

بخش چهارم: عقل و دین..... ۴۲

فصل اول: واژه‌شناسی عقل..... ۴۳

گفتار اوّل: معانی لغوی و اصطلاحی عقل..... ۴۳

گفتار دوّم: عقل و دین..... ۴۴

گفتار سوّم: نیاز عقل به دین..... ۴۵

فصل دوم: چالش‌های عقل و دین..... ۴۷

گفتار اوّل: مسأله‌ی شر و آفرینش الهی..... ۴۷

گفتار دوّم: شرور بالعرض داخل در قضای الهی اند..... ۵۰

فصل سوم: معجزه..... ۵۲

گفتار اوّل: ماهیت معجزه و علت درخواست آن از پیامبران..... ۵۲

گفتار دوّم: آیا معجزه قانون علیّت را نفی می‌کند؟..... ۵۳

گفتار سوّم: آیا قرآن وجود خوارق عادت را تصدیق می‌کند؟..... ۵۴

فصل چهارم: قضا و قدر..... ۵۸

گفتار اوّل: معانی لغوی و اصطلاحی قضا و قدر..... ۵۸

گفتار دوّم: آیا قضا و قدر منافاتی با اختیاری بودن اعمال انسان دارد؟..... ۶۰

فصل پنجم: جبر و اختیار..... ۶۲

گفتار اوّل: واژه‌شناسی جبر و اختیار..... ۶۲

گفتار دوّم: بحث قرآنی پیرامون جبر و اختیار..... ۶۳

گفتار سوّم: بحث فلسفی پیرامون جبر و اختیار..... ۶۶

بخش پنجم: جاودانگی روح و زندگی پس از مرگ..... ۶۹

فصل اوّل: ماهیت مرگ..... ۷۰

گفتار اوّل: مرگ چیست؟..... ۷۰

گفتار دوّم: آیا مرگ نابودی است؟..... ۷۰

گفتار سوّم: مسأله‌ی روح و خلود..... ۷۲

گفتار چهارم: تجرّد نفس..... ۷۴

فصل دوّم: برزخ و رستاخیز..... ۷۶

گفتار اوّل: معانی لغوی و اصطلاحی برزخ..... ۷۶

گفتار دوّم: عالم برزخ و زندگی پس از مرگ..... ۷۷

گفتار سوّم: ایمان به روز رستاخیز..... ۸۰

بخش ششم: پلورالیسم دینی..... ۸۴

فصل اوّل: واژه‌شناسی پلورالیسم..... ۸۵

گفتار اوّل: پلورالیسم چیست؟..... ۸۵

گفتار دوّم: تاریخچه‌ی پلورالیسم..... ۸۶

فصل دوّم: قرآن و پلورالیسم..... ۸۸

گفتار اوّل: شمای کلی از قرآن و پلورالیسم..... ۸۸

گفتار دوم: پلورالیسم و تفسیر..... ۹۱

بخش هفتم: علم و دین..... ۹۶

فصل اول: واژه شناسی علم..... ۹۷

گفتار اول: علم چیست؟..... ۹۷

گفتار دوم: تاریخچه‌ی علم و دین..... ۹۹

فصل دوم: علم و دین..... ۱۰۰

گفتار اول: موضوع دین و دانش..... ۱۰۰

گفتار دوم: فرضیه‌های علمی..... ۱۰۱

گفتار سوم: خلقت انسان مستقل یا تحویل یافته؟..... ۱۰۲

بخش هشتم: زبان دین..... ۱۰۴

فصل اول: کوتاه پیرامون زبان‌شناسی دین..... ۱۰۵

گفتار اول: تاریخچه‌ی زبان دینی..... ۱۰۵

گفتار دوم: نظریه‌ی ترکیبی زبان دین..... ۱۰۶

فصل دوم: معنا شناسی صفات حق..... ۱۰۸

گفتار اول: گفتاری پیرامون صفات حق در مباحث زبان دین..... ۱۰۸

گفتار دوم: نظرات گوناگون درباره‌ی صفات خدا..... ۱۰۹

گفتار سوم: تقسیم بندی اسماء و صفات حق..... ۱۱۰

بخش نهم: دین و جامعه..... ۱۱۲

فصل اول: دین و نیازهای بشر..... ۱۱۳

گفتار اول: دین در عصر حاضر..... ۱۱۳

گفتار دوم: ملاک دین در جامعه..... ۱۱۴

فصل دوم: اسلام..... ۱۱۵

گفتار اول: اسلام و اجتماع..... ۱۱۵

۱۱۶	گفتار دوم: رابطه‌ی فرد و اجتماع در اسلام.....
۱۱۷	گفتار سوم: اجرای سنت اجتماعی در اسلام.....
۱۲۱	گفتار چهارم: اسلام و جهان امروز.....
۱۲۳	نتیجه گیری.....
۱۲۵	فهرست آیات.....
۱۳۱	فهرست اعلام.....
۱۳۲	فهرست اماکن.....
۱۳۳	فهرست منابع.....
۱۳۹	چکیده‌ی عربی.....
۱۴۰	چکیده‌ی انگلیسی.....

بخش اول

کلیّات

فصل اوّل: مقدّمه

تفکّر دو دهه اخیر جهان بطور جدّی و عملی با دین و آثار اجتماعی آن مواجه بود. و دین در صحنه‌های اجتماعی دنیامداران را با تهدید جدّی مواجه ساخته، دین از انزوای خودکم‌بینی دین‌باوران بدر آمده است و می‌رود تا برای ظهور کامل در عصاره‌ی هستی، امام زمان علیه السلام فراهم آورد. دین نه عوام‌زدگی دارد نه فیلسوف‌زدگی؛ بلکه خوان نعمت بی‌دریغی است که به یمن ارسال رسل و انزال کتب برای همگان گسترده شده و هر کس به اندازه‌ی اشتها، توان و ظرفیت خود از آن بهره می‌برد. این همه‌ی انسان‌ها را در زیر سایه خود پناه می‌دهد نه عوام را طرد می‌کند نه خواص را. دین دیگر در گوشه‌ی معابد نیست، که نه تنها در صلح و سازش با دنیامداران بسر برد؛ بلکه ابزار مناسبی برای کمک به برآوردن حاجات مادی و اقتصادی این دنیاپرستان باشد. دین به طور جدّی وارد کارزار شده و همین به شدت دنیاپرستان را به وحشت انداخته است. شگفت‌آور نیست که آنها خود را از هر جهت تجهیز کرده و به صورت‌های مختلف با دین به جنگ برخیزند. یکی از مهم‌ترین حربه‌ها، تهدید جدّی بنیادهای دینی است و فلسفه‌ی دین یکی از ابزارهایی است که در تحلیل یا ردّ مبانی دینی کاربرد دارد.

بی‌تردید مسائل فلسفه‌ی دین بیش از موضوعاتی است که در این رساله گنجانده شده است؛ چرا که در این نوشتار تنها به مسائل فلسفه‌ی دین در تفسیر المیزان اشاره شده که مهم‌ترین مباحث فلسفه‌ی دین از جمله: تعریف دین، منشأ دین، براهین اثبات خدا، پلورالیسم دینی، شبهات شر، اوصاف خدا، رابطه‌ی علم و دین و... می‌باشند. این رساله در نه بخش تدوین شده است و هر بخش بنا به ضرورت به فصل‌ها و گفتارهایی تقسیم شده است. در بخش اوّل کلیّات رساله بیان شده است، در بخش دوّم بعد از بیوگرافی علامه تعریف دین، منشأ و علل پیدایش دین، ضرورت دین‌داری، مباحث فلسفه‌ی دین و ارتباط آن با سایر علوم دین‌پژوهی ذکر گردیده است. بخش سوّم در باب فطرت و دلایل اثبات توحید و صانع بودن حق تعالی آمده است، بخش چهارم را به مباحث عقل و دین و چالش‌های بین آن دو از جمله مسأله‌ی شر، معجزه، قضا و قدر و جبر و اختیار اختصاص داده‌ایم. در بخش پنجم ماهیت مرگ و زندگی پس از مرگ و عالم برزخ را روشن ساخته‌ایم. در بخش ششم بحث مهم پلورالیسم دینی و شبهات آن بیان شده است. در بخش هفتم ارتباط علم و دین و موضوع این دو علم آمده است، در بخش هشتم به زبان‌شناسی دین و تقسیم‌بندی صفات خدا و در نهایت در بخش نهم به موضوع دین در عصر حاضر و جامعیت دین اسلام و اجتماعی بودن آن پرداخته‌ایم.

فصل دوم: طرح تحقیق

گفتار اول: تعریف مسأله

فلسفه‌ی دین عبارت است از بررسی فیلسوفانه‌ی مفاهیم، گفتارها، دعاوی، باورهای دینی و شواهد و دلایلی که به سود و زیان آنها طرح می‌شود از آنجا که فلسفه‌ی باورها و اعتقادات آدمیان را به دقت مورد بررسی قرار می‌دهد، جای دارد انتظار داشته باشیم که در بررسی باورهای دینی به ما کمک کند. تلاش برای دانستن اینکه باورهای خاصی، معنادار و بی‌تناقض و معقول‌اند، همانا درگیر شدن در یک فعالیت آشکار فلسفی است. از این رو رشته‌ی علمی‌ای که به بررسی بعد عقلانی دین می‌پردازد، به فلسفه‌ی دین شهرت یافته است. (یاندل و دیگران، ۱۳۸۸: ۳۵)

با نیم نگاه‌ی به مباحث فلسفه‌ی دین می‌توان گفت فلسفه‌ی دین به دو معنا به کار می‌رود، یا دارای دو بخش یا دو جنبه است: یکی به معنای بررسی عقلانی دین، یعنی بررسی گزاره‌های دینی‌ای که از مضمونی فلسفی برخوردارند و از مختصات دین خاصی به حساب نمی‌آیند، مانند مسأله‌ی وجود خدا، اوصاف او و اکثر مسائلی که در کلام قدیم مورد بحث قرار می‌گرفت و امروز از مسائل فلسفه دین قلمداد می‌شود. معنای دیگر فلسفه‌ی دین بررسی مبادی تصویری و تصدیقی دین شناسی، یعنی بررسی علم کلام یا الهیات است. فلسفه‌ی دین در معنای اول خود، از معرفت‌های درجه اول است و در معنای دوم جزء معرفت‌های درجه دوم و در نتیجه موضوع آن معرفتی دیگر خواهد بود. در این معنای دوم فلسفه‌ی دین همانند علم است و به این معناست که از پیش نیازهای علم کلام (الهیات) قلمداد می‌شود. علم کلام پیش فرض‌هایی دارد که در فلسفه‌ی دین مورد تحقیق و بررسی قرار می‌گیرد و اساساً علم کلام به معنای امروزی آن، بعد از پذیرش مسائلی مانند وجود خدا، وحی و... موضوع پیدا می‌کند؛ این دسته از مسائل بخشی از محتویات فلسفه‌ی دین را تشکیل می‌دهند. فلسفه‌ی دین به این معنا نگاهی از بیرون به علم کلام است. اما به معنای اول مشابه به همان علم است، هرچند از تفاوت‌هایی چشمگیری هم برخوردارند. بنابراین پاره‌ای از مباحث فلسفه‌ی دین منطقیاً بر مباحث کلامی مقدم است. در بسیاری از موارد رابطه‌ی این دو نظیر رابطه‌ی منطق و فلسفه، یا رابطه‌ی اصول فقه و فقه و یا رابطه‌ی فلسفه علم با علم است. پس طبیعی است که اتخاذ موضع در حوزه‌ی فلسفه‌ی دین در آرای کلامی موثر است.

اگر فلسفه‌ی دین را به تفکر فلسفی در باره‌ی دین تعریف کنیم ویژگی‌های زیر به حسب تعریف بر آن

صادق است:

۱) تحرّی حقیقت یا سیر آزاد عقلانی؛ فیلسوف دین همچون دیگر فیلسوفان از تعهد و دلبستگی پیشین و موضع‌گیری قبل از اثبات فارغ‌البال است.

۲) فلسفه‌ی دین ابزاری برای آموزش دین نیست؛ در واقع نگاه دین مدارانه به آن لازم نیست. ملحدان، شکاکان و مؤمنان به یکسان می‌توانند به تفکر فلسفی در باب دین بپردازند و تاکنون نیز همین گونه بوده است. هر چند در پاره‌ای از مشرب‌های فلسفی مانند پدیدارشناسی برای درک همدلانه باورهای دینی و توصیف دقیق تجربه دینداران، اعتقاد به باورهای دینی لازم شمرده شود ولی این ضرورت، ضرورتی منطقی و روش‌شناختی است.

۳) فلسفه‌ی دین جزئی از دین نیست بلکه نگاهی بی‌طرفانه و از بیرون به مقولات و موضوعات و عناصر دینی است.

۴) فلسفه‌ی دین شاخه‌ای از الهیات (کلام) یعنی تدوین و تنسیق منظم عقاید دینی نیست، بلکه شعبه‌ای از فلسفه است.

گفتار دوم: پیشینه‌ی تحقیق

در زمینه‌ی فلسفه‌ی دین چندین کتاب و مقاله به چاپ رسیده است از آثار چاپ شده می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

بهشتی، (۱۳۸۲). در کتاب «فلسفه‌ی دین» ابتدا به ماهیت فلسفه‌ی دین و ارتباط آن با سایر علوم دین‌شناسی می‌پردازد، در ادامه مباحثی از فلسفه‌ی دین از جمله جاودانگی روح و زندگی پس از مرگ، تجربه‌ی دینی، معجزه و... را مطرح می‌کند.

جعفری، (۱۳۸۷). در کتاب «فلسفه‌ی دین» نیز ابتدا به انواع گوناگون تعریف دین اشاره می‌کند و در ادامه به مطالبی پیرامون فلسفه‌ی دین از جمله: قلمرو دین، دین و دنیا و ارتباط بین علم و دین می‌پردازد.

پلانتینجا، تری اوکیف و لامنت، (۱۳۸۰). در کتاب «جستارهایی در فلسفه‌ی دین» براهین اثبات خدا را ذکر و به مسأله‌ی دین و کثرت‌گرایی و علم و دین اشاره شده است.

اگر چه در زمینه‌ی مباحث فلسفه‌ی دین در تفسیر المیزان، مقالاتی به طور مجزاً نوشته شده، از جمله: نفیسی، (۱۳۷۶). در مقاله‌ای تحت عنوان «عقل و علم در بیان مفسر المیزان» بعد از ذکر جایگاه عقل و علم در اسلام، به بررسی چگونگی تأثیر یافته‌های علمی در تفسیر قرآن اشاره می‌کند.

کربلایی پازوکی. شهرام. (۱۳۸۵). در مقاله‌ای تحت عنوان «مسأله‌ی رستگاری و نجات پیروان ادیان از دیدگاه جان هیک، علامه طباطبایی و استاد مطهری» به بررسی نظرات آنها پیرامون نجات ادیان و مسأله‌ی کثرت‌گرایی، انحصارگرایی می‌پردازد.

اما نکته‌ی قابل توجه این است که این رساله به نوعی اثری جدید می‌باشد؛ زیرا که سعی شده تمام مطالب فلسفه‌ی دین را در تفسیر المیزان بررسی نماید.

گفتار سوّم: حدود پژوهش

محدوده‌ای که برای این پژوهش در نظر گرفته شده است، تفسیر المیزان است. لازم به ذکر است که در موارد خاصی ضرورتاً به تفاسیری که علامه طباطبایی استفاده کرده، مراجعه شده است.

گفتار چهارم: سوّالات پژوهش

۱. فلسفه‌ی دین به چه معناست؟
۲. آیا در میان تعاریف متعدّد از دین، می‌توان تعریف جامع و مانعی از دین ارائه داد؟
۳. آیا می‌توان برای منشأ دین علل روانی ذکر کرد؟ چه استدلالی برای فطری بودن منشأ دین می‌توان ارائه نمود؟
۴. آیا می‌توان براهین متقنی برای اثبات وجود خدا بیان کرد؟
۵. آیا عقل می‌تواند مؤیّدی برای دین باشد؟
۶. آیا وجود قبائح و شرور می‌تواند عاملی برای عدم رحیم و حکیم بودن خداوند باشد؟
۷. چرا برخی معجزه را ناقض قانون علیّت می‌دانند؟
۸. آیا مختار بودن انسان منافاتی با قضا و قدر الهی دارد؟
۹. آیا روح می‌میرد؟
۱۰. چرا عده‌ای مجرد بودن روح را انکار می‌کنند؟
۱۱. چه دلیلی بر وجود عالم برزخ وجود دارد؟
۱۲. آیا می‌توان برای تمام ادیان حقّانیت قائل شد؟
۱۳. آیا بین علم و دین ارتباطی وجود دارد؟ آیا خلقت انسان تکاملی است؟
۱۴. آیا زبان دین افسانه و اسطوره است؟
۱۵. آیا تمام جوانب زندگی بشر در دین اسلام لحاظ شده است؟

گفتار پنجم: اهداف پژوهش

۱- جستجو و شناسایی مسائل مهم فلسفه‌ی دین.

۲- بررسی و ارزیابی مسائل فلسفه‌ی دین در تفسیر المیزان.

گفتار ششم: خلاصه‌ی مراحل پژوهش

در آغاز شناسایی منابع مربوط به حوزه‌ی کار و نیز فیش‌برداری اطلاعات و داده‌ها صورت گرفته است.

سپس به تحلیل و ارزیابی مسائل فلسفه‌ی دین در تفسیر المیزان پرداخته‌ایم.

روش تحقیق، مراحل علمی و اجرای طرح بدین صورت می‌باشد:

۱- خواندن کتب مختلف در ارتباط با موضوع، یادداشت و فیش‌برداری مطالب مربوط به موضوع تحقیق.

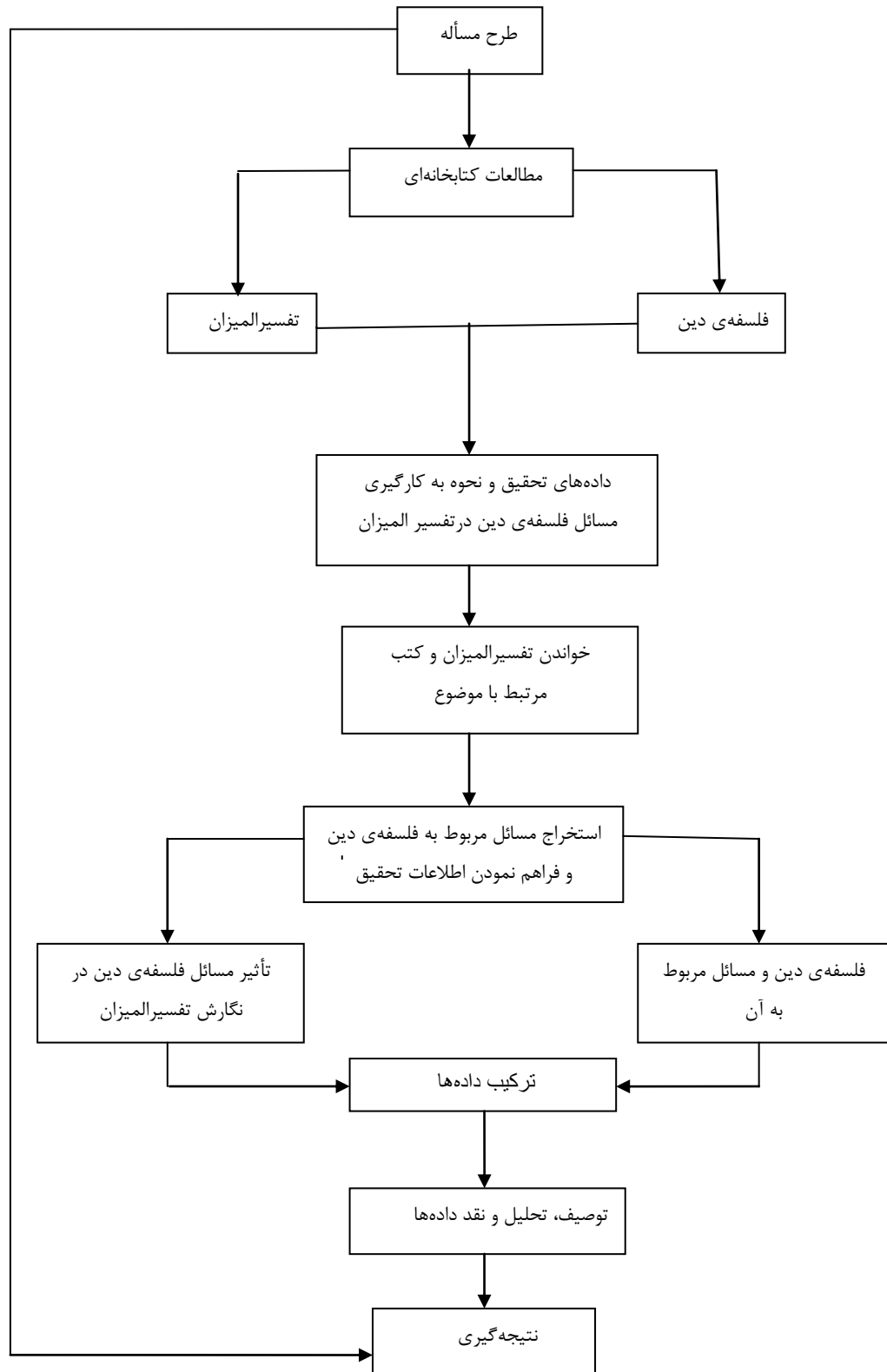
۲- خواندن تفسیر المیزان و استخراج مسائل مربوط به فلسفه‌ی دین در این تفسیر.

۳- توصیف و تحلیل داده‌ها و اطلاعات به دست آمده و ارزیابی مسائل فلسفه‌ی دین در تفسیر المیزان.

۴- نتیجه‌گیری از مباحث مطرح شده.

۵- ویرایش و تایپ تحقیق.

فلوچارت زیر مراحل تحقیق را نشان می‌دهد.

بخش دوّم

تحليل واژه‌ها

فصل اول: شخصیت علامه(ره)

ابتدا لازم می‌دانیم هر چند کوتاه پیرامون شخصیت بزرگ علامه طباطبایی(ره) و شیوه تفسیری ایشان(روش قرآن به قرآن) بپردازیم.

گفتار اول: زندگی‌نامه‌ی و آثار علامه(ره)

علامه طباطبایی در آخرین روز ماه ذیحجه سال ۱۳۲۱ هجری قمری مقارن با سال ۱۲۸۱ هجری شمسی در شاد آباد تبریز متولد شد. اجداد علامه از طرف پدر اولاد امام حسن مجتبی علیه السلام و از طرف مادر اولاد امام حسین علیه السلام می‌باشند. در سن پنج سالگی مادرش و در سن نه سالگی پدرش بدرود حیات می‌گویند. و از ایشان اولادی جز علامه و برادر کوچکتر از ایشان به نام سید محمدحسن کسی دیگر باقی نماند. علامه در سن ۲۲ سالگی ازدواج کرد دو فرزند پسر و دو فرزند دختر برایش باقی مانده است. سید محمد حسین طباطبایی به مدت شش سال (۱۲۹۰ تا ۱۲۹۶) پس از آموزش قرآن که در روش درسی آن روزها قبل از هر چیز تدریس می‌شد، آثاری چون گلستان، بوستان و... را فراگرفت. علاوه بر آموختن ادبیات، زیر نظر میرزا علینقی خطاط به یادگیری فنون خوش نویسی پرداخت. چون تحصیلات ابتدایی نتوانست به ذوق سرشار و علاقه وافر ایشان پاسخ گوید، از این جهت به مدرسه طالبیه تبریز وارد شد و به فراگیری ادبیات عرب و علوم نقلی و فقه و اصول پرداخت و از سال ۱۲۹۷ تا ۱۳۰۴ مشغول فراگیری دانش‌های اسلامی گردید.

علامه بعد از تحصیل در مدرسه طالبیه تبریز همراه برادرش به نجف اشرف مشرف می‌شود و مدت ده سال تمام در نجف به تحصیل علوم دینی و کمالات اخلاقی و معنوی مشغول می‌شود، علامه علوم ریاضی را در نجف نزد آقا سید ابوالقاسم خوانساری که از ریاضی‌دانان مشهور آن زمان بود، فرا گرفت. ایشان درس فقه و اصول را نزد استادان برجسته‌ای چون مرحوم آیت‌الله نائینی(ره) و مرحوم آیت‌الله اصفهانی(ره) خواند و مدت فراگیری درس‌های فقه و اصول ایشان مجموعاً ده سال بود استاد علامه در فلسفه، حکیم متأله مرحوم آقا سید حسین بادکوبه ای بود، معارف الهیه و اخلاق و فقه‌الحديث را نزد عارف عالی‌قدر و کم‌نظیر مرحوم آیت‌الله سید علی آقا قاضی طباطبایی (ره) آموخت و در سیر و سلوک و مجاهدت نفسانیته و ریاضیات شرعیته تحت نظر و تعلیم آن استاد کامل بود. (طباطبایی، ۱۳۸۶: ۱۶)

باری حضرت علامه آیتی بود عظیم؛ نه تنها از نظر فلسفه و احاطه به تفسیر قرآن کریم؛ و نه تنها از نقطه نظر فهم احادیث و پی‌بردن به حاقّ معنی و مراد؛ چه از روایات اصولیه و چه از روایات فروعیه و نه تنها از نقطه نظر جامعیت ایشان در سایر علوم و احاطه به عقل و نقل؛ بلکه از نقطه نظر توحید و معارف آلهیه و واردات